

บทที่ 6

บทส่งท้าย

ผู้ศึกษาในฐานะนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยที่ได้มีโอกาสไปร่วมทำงานเป็นอาสาสมัครกับมูลนิธิศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็กและชุมชนวัดประจักษ์ศิลปาคม ในโครงการที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการหาหนทางดูแลปกป้องคุ้มครองเด็กในชุมชนให้ได้รับความปลอดภัย จึงคิดว่าควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อถอดบทเรียนกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในชุมชน ไม่เพียงแต่แสวงหาองค์ความรู้ในเนื้อหาเท่านั้น เพราะการศึกษากระบวนการวิจัยก็เป็นองค์ความรู้อย่างหนึ่งที่สำคัญ ในการประยุกต์ใช้และพัฒนาวิถีวิทยาในการวิจัยให้มีความสอดคล้องกับชุมชน โครงการวิจัยที่ชุมชนวัดประจักษ์ศิลปาคมร่วมกับมูลนิธิศูนย์พิทักษ์สิทธิเด็กและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องครั้งนี้ จึงมีคุณูปการอย่างมากแก่ผู้ศึกษาให้มีโอกาสได้มีพื้นที่ทดลองร่วมปฏิบัติงานในโครงการวิจัย และร่วมสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในกระบวนการดำเนินการวิจัยตั้งแต่ต้น

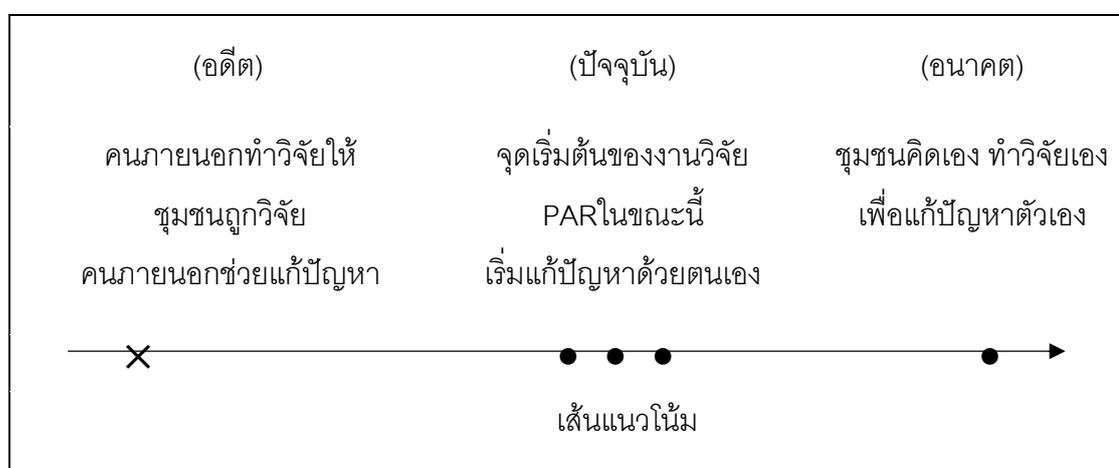
หากสามารถดำเนินกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ชุมชนอย่างต่อเนื่อง และขับเคลื่อนไปอย่างสอดคล้องตามปรัชญาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จะสามารถทำให้สมาชิกชุมชน ผู้ที่เคยเป็นผู้ถูกวิจัย และรอรับกิจกรรมที่คนภายนอกมาดำเนินการให้ กลายมาเป็นคิดงานวิจัยเอง ทำงานวิจัยเองได้และสามารถแก้ไขปัญหาความไม่ปลอดภัยแก่เด็กได้ ขับเคลื่อนจากอดีตที่ปลายข้าวสุด ไปจนถึงการปลายข้าวสุด อันเป็นเป้าหมายสำคัญของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (ดังแผนภาพที่ 3) แต่ในปัจจุบันรูปธรรมที่ชัดเจนที่พบ คือ จุดที่ตรงกลางอยู่ระหว่างปลายทั้งสอง ชุมชนเป็นผู้ร่วมเป็นผู้วิจัยร่วมตัดสินใจกระบวนการวิจัย เลือกรูปแบบการแก้ปัญหาของตนเองที่ยังต้องมีคนภายนอกช่วยเหลืออยู่บ้างบางส่วน อย่างไรก็ดีสถานการณ์นี้จะสามารถเคลื่อนไปทางขวาเรื่อย ๆ เมื่อชุมชนมีประสบการณ์มากขึ้น และคนภายนอกที่เข้ามาส่งเสริมกิจกรรมปกป้องคุ้มครองเด็กในชุมชนปรับบทบาทเป็นเพียงเครือข่าย และสัมพันธ์กับชุมชนในสถานะภาคีร่วมเดินทางในการปกป้องคุ้มครองเด็ก

ถ้าชุมชนนี้สามารถค้นพบแนวทางปกป้องคุ้มครองเด็กในแง่ของสร้างความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชนได้ จะเป็นประโยชน์อย่างเพราะ กระบวนการเรียนรู้และดำเนินการโดยชุมชนใดชุมชนหนึ่ง ไม่ได้มีความหมายเพียงการป้องกันการบาดเจ็บและสร้างเสริมความปลอดภัยเพียงในชุมชนนั้น แต่องค์ความรู้ที่ได้ไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางเทคนิคการป้องกันการบาดเจ็บเฉพาะอย่างหรือความรู้ด้านการจัดกระบวนการทางสังคมเพื่อบรรลุเป้าหมาย จะสามารถนำไปเป็นแบบอย่าง

แก่ชุมชนอื่น และจะสามารถชักนำให้เกิด นโยบายที่สำคัญในระดับชาติด้วย (ศูนย์วิจัยเพื่อสร้างเสริมความปลอดภัยและป้องกันการบาดเจ็บในเด็ก ภาควิชากุมารเวชศาสตร์โรงพยาบาลรามาธิบดี, 2551)

ภาพที่ 3

แนวโน้มการปกป้องคุ้มครองเด็กในชุมชนวัดพระธาตูปืออธรรม
หากดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมต่อเนื่อง

ที่มา: ปรับปรุงจาก ปิยะวัติ บุญ-หลง และคณะ, 2545, น. 45

ในบทส่งท้ายนี้ ผู้ศึกษาจะอภิปรายและเสนอแนะเพิ่มเติม จากประสบการณ์ผู้ศึกษา ที่มีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในชุมชนวัดพระธาตูปืออธรรม ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งในคณะผู้สนับสนุน หรือผู้กระตุ้น (Facilitator) กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม พบว่ามีประเด็นที่ต้องอภิปรายเพิ่มเติม ได้แก่ การเสริมสร้างศักยภาพด้านการวิจัยของชุมชนที่ควรได้รับการพัฒนาเพิ่มเติม ข้อควรคำนึงเพิ่มเติมในการเสริมประสิทธิภาพกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในฐานะเครื่องมือสร้างพลังชุมชน และแง่คิดเชิงจริยธรรมที่ต้องคำนึงในทุกขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งในส่วนของนี้อาจจะไม่ใช่อุปสรรคที่ยิ่งใหญ่อะไร แต่ที่มีความจำเป็น ด้วยเหตุที่ว่าเมื่อเป็นดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมไปจนถึงสิ้นสุดโครงการแล้ว ชุมชนจะมีความรู้จากการเรียนรู้ร่วมกัน และมีพลังเพียงพอที่จะสามารถแก้ไขปัญหาความไม่ปลอดภัยแก่เด็กในชุมชนโดยคนในชุมชน (เป็นเจ้าของภาพ) อย่างมีประสิทธิภาพ

1. การเสริมสร้างศักยภาพนักวิจัยชุมชน (Capacity Building)

ในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ที่ผ่านมาระยะเวลาหนึ่ง ผู้ศึกษาพบว่า มีความจำกัดบางประการในการเสริมสร้างศักยภาพนักวิจัยชุมชน ในหลาย ๆ ครั้งที่ชุมชนมีความต้องการในการสนับสนุนที่เป็นรูปธรรม แต่ว่าคณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานไม่สามารถหาความต้องการที่เป็นรูปธรรมได้อย่างทันที่ เพราะว่าไม่มีประสบการณ์การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมมาก่อน ที่ผ่านมามีพบว่า คณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานมีความพยายามอย่างยิ่งในการดำเนินการเสริมสร้างศักยภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงของการเตรียมการวิจัยที่มีการเรียนรู้แนวคิดและการฝึกทักษะการรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ ต่อมาเมื่อมีการเริ่มกระบวนการวิจัย จะมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันซึ่งเป็นการดำเนินการไปอย่างเป็นธรรมชาติ เป็นการเสริมสร้างศักยภาพแก่นักวิจัยชุมชนด้วยการหาข้อจำกัดที่อาจเกิดปัญหา การวางแผนในการเป็นผู้เสริมสร้างศักยภาพจึงยังมีอยู่น้อย ดังนั้นในอนาคตควรคณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานควรมีบทบาทเป็นผู้เสริมสร้างศักยภาพชุมชน (Capacity Builder) เข้มข้นขึ้น เพื่อถ่ายโอนและพัฒนาศักยภาพด้านการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมแก่ชุมชนเพิ่มเติม อาทิ เทคนิคทักษะการเก็บรวบรวมเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์ข้อมูลอย่างถี่ถ้วนรอบด้าน การคิดวิเคราะห์สะท้อนความคิดเห็นและความรู้สึกต่อกันโดยตรงไปตรงมา การวิพากษ์โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มากระทบต่อชุมชน และการประเมินผลจากการทดลองปฏิบัติการ ด้วยการสร้างบรรยากาศให้ชุมชนได้เรียนรู้ พัฒนาทักษะและมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

1.1 เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในโครงการสร้างเสริมความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชนวัดพระธาตุนคร เน้นการสัมภาษณ์ จากแนวคำถามที่คณะนักวิจัยร่วมกันกำหนด โดยเข้าไปพูดคุยสัมภาษณ์ในแต่ละบ้านที่ตนเองพอจะรู้จัก ซึ่งก่อให้เกิดโอกาสในการสนทนาวิสาสะเกี่ยวกับปัญหาพื้นที่ไม่สร้างสรรค์ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเองมากขึ้น และคณะนักวิจัยชุมชนหลายท่านได้สะท้อนว่าตนเองมีความสามารถและมีทักษะในการตั้งคำถามและการฟังมากขึ้นกว่าเดิม (โปรดดูรายละเอียด ในบทที่ 4 หัวข้อที่ 4.2 ความภูมิใจในความสามารถของตนเอง: ทำงานวิจัยได้และเข้าใจงานวิจัยมากขึ้น หน้า 133-137) ทำให้สามารถเก็บข้อมูลได้ครบตามประเด็นที่วางไว้ แต่การสัมภาษณ์พูดคุยเพื่อสืบสาวข้อมูลเรื่องราวขยาย

ความเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง ยังเป็นความจำกัดอยู่ นักวิจัยบางท่านสามารถทำได้ และหลายท่านยังไม่มีทักษะด้านนี้ โดยเฉพาะแกนนำเยาวชน ที่จะเน้นซักถามเป็นข้อ ๆ เป็นประเด็น ๆ เท่านั้น แต่ยังขาดการพูดคุยเพื่อให้ผู้ตอบมีการอธิบายเพิ่มเติมถึงเรื่องราววิถีชีวิต กิจกรรมของผู้คนในแต่ละพื้นที่ที่ผ่านมาเมื่อคณะนักวิจัยชุมชนพบอุปสรรคในวิธีการเข้าถึงข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ คือ การนำอุปสรรคปัญหาจากการสัมภาษณ์มาพูดคุยกันในเวทีรวบรวมข้อมูล ซึ่งด้วยข้อจำกัดทั้งเรื่องเวลา และข้อจำกัดในการคิดวิเคราะห์ วิพากษ์ตนเองของคณะนักวิจัยชุมชน จึงทำให้นักวิจัยชุมชนหลายท่าน ไม่สามารถก้าวไปถึงการมีความสามารถในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ได้

ถึงแม้ว่า ผู้ศึกษาได้ลงพื้นที่ไปสัมภาษณ์นักวิจัยชุมชนหลายครั้ง ผู้ศึกษาเองก็ไม่ได้มีการเปิดโอกาสให้ผู้ตอบสะท้อนสิ่งที่ผู้ศึกษากระทำ ทำแต่เพียงการกลับมาสะท้อนการกระทำของตนเอง เนื่องจากการไม่ได้วางแผนในการถ่ายโอนศักยภาพเรื่องการสัมภาษณ์เชิงลึกอย่างชัดเจน จึงทำให้นักศึกษาเองก็คิดไม่ถึงว่า หากผู้ศึกษาสัมภาษณ์เสร็จแล้วสามารถเปิดโอกาสให้คณะนักวิจัยสะท้อนความคิดความรู้สึกถึงเทคนิควิธีการสัมภาษณ์ที่ผู้ศึกษาได้กระทำลงไป ซึ่งการกระทำเช่นนี้ก็เป็นการถ่ายโอนศักยภาพความสามารถในการวิจัยได้ทางหนึ่ง เป็นการเรียนรู้ระหว่างกันระหว่างผู้ที่เคยมีประสบการณ์ในการสัมภาษณ์มาบ้างอย่างผู้ศึกษา (หรือนักวิจัยภายนอก) กับผู้ที่กำลังฝึกเป็นผู้สัมภาษณ์อย่างนักวิจัยชุมชน อันจะทำให้ให้นักวิจัยชุมชนสามารถจะเห็นรูปธรรมได้ในทันทีว่าเทคนิคการสัมภาษณ์เจาะลึกรายละเอียดลงไปเรื่อย ๆ นั้นต้องทำอะไร ด้วยคำถามง่าย ๆ เช่น ยังไงต่อ เล่าให้ฟังได้ไหม ที่พูดว่าอย่างนั้น หมายความว่าอะไร เป็นต้น ดังนั้นประเด็นนี้จึงเป็นข้อเสนอข้อหนึ่งถึงวิธีการในการที่จะพัฒนาคณะนักวิจัยชุมชนให้เกิดทักษะการสัมภาษณ์เชิงลึกได้ในอนาคต

อย่างไรก็ตาม การไม่สามารถสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ได้ ทำให้อาจแท้จริงจากการเก็บข้อมูลของคณะนักวิจัยชุมชนยังไม่ชัดเจน จึงได้มีความพยายามแสวงหาข้อมูลเพิ่มเติมจากการจัดเวทีรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมจากบุคคลสำคัญของชุมชน และเวทีรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มเยาวชนที่ใช้สถานที่ลานกีฬาเป็นประจำ ในลักษณะของการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) (โปรดดูรายละเอียด ในบทที่ 3 หัวข้อที่ 4.2.4.4 คณะนักวิจัยชุมชนรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมโดยประชุมร่วมกับบุคคลสำคัญในชุมชนเพื่อเพิ่มเติมข้อมูล หน้า 85-86) ซึ่งในเวทีแรก คณะนักวิจัยชุมชนแทบไม่มีบทบาทเป็นผู้รวบรวมข้อมูลเลย กลายเป็นผู้ร่วมให้ข้อมูลเพิ่มเติม ซึ่งก็ไม่ใช่แปลก ด้วยเหตุว่าคณะนักวิจัยชุมชนเองก็เป็นคนที่อยู่ในชุมชน ย่อมจะมีสิทธิ์แสดงความคิดเห็นต่อปรากฏการณ์ที่ตนเองได้ประสบในชุมชน แต่ขณะเดียวกันก็ต้องทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการและ

เก็บรวบรวมข้อมูลไปด้วยย่อมจะสับสนเป็นธรรมดา ต่อมาในเวทีที่ 2 คณะนักวิจัยชุมชนเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในการเป็นผู้ดำเนินการตั้งคำถามเพื่อสืบค้นข้อมูลข้อเท็จจริงเพิ่มเติม โดยผู้ศึกษาเป็นผู้บันทึกข้อมูล และคอยช่วยตั้งคำถามเพื่อหารายละเอียดเพิ่มเติม เพื่อให้คณะนักวิจัยชุมชนสามารถดำเนินการรวบรวมข้อมูลเชิงลึกได้ครอบคลุมและเข้าใจสถานการณ์ชุมชนมากขึ้น จากเวทีดังกล่าว ผู้ศึกษาคิดว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพัฒนาทักษะความสามารถในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมด้วยวิธีการ การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ซึ่งที่ผ่านมามีการสร้าง ความเข้าใจและพัฒนาทักษะในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการนี้ค่อนข้างน้อย

การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) หมายถึง การรวบรวมข้อมูลจากการสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในประเด็นปัญหาที่เฉพาะเจาะจง โดยมีผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) เป็นผู้คอยจุดประเด็นในการสนทนา เพื่อชักจูงให้กลุ่มเกิดแนวคิดและแสดงความคิดเห็นต่อประเด็น หรือแนวทางการสนทนาอย่างกว้างขวางละเอียดลึกซึ้ง โดยมีผู้เข้าร่วมสนทนาในแต่ละกลุ่มประมาณ 6-10 คน ซึ่งเลือกมาจากกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดเอาไว้ เพื่อใช้ค้นหา คำตอบที่ยังคลุมเครือ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ม.ป.ป.) ซึ่งไม่ใช่เรื่องง่ายเลยที่จะส่งเสริมศักยภาพคณะนักวิจัยชุมชนให้สามารถดำเนินการสนทนากลุ่มได้ เพราะผู้เก็บข้อมูลต้องได้รับการฝึกฝนอย่างดี ในการดำเนินการสนทนากลุ่มควรมีผู้เก็บรวบรวมข้อมูลที่ทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) ผู้จดบันทึก (Note taker) และผู้ช่วยทั่วไป (Assistant) มีหน้าที่คอยควบคุมเครื่องบันทึกเสียง

ดังนั้นจึงต้องมีการวางแผน และออกแบบกระบวนการเพื่อสร้างทักษะการสนทนากลุ่มให้เกิดขึ้น ทั้งยังต้องฝึกให้คณะนักวิจัยแบ่งบทบาทหน้าที่กัน เป็นผู้ดำเนินการสนทนา ผู้จดบันทึก และผู้ช่วยทั่วไป เพื่อหลายข้อจำกัดในการเก็บรวบรวมข้อมูล และทำให้คณะนักวิจัยชุมชนและสมาชิกชุมชนได้ร่วมวงสนทนาถึงสถานการณ์ปัญหาอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางขึ้น ซึ่งจะมีผลทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสภาพปัญหา และอาจจะมองทะลุไปถึงสาเหตุของปัญหาที่แท้จริงได้ เมื่อมองถึงสาเหตุปัญหาที่แท้จริง การหาทางออกเพื่อขจัดต้นตอของปัญหาก็จะใกล้ความจริงขึ้นมาทุกที หากทำเช่นนี้ได้ความหวังของคณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานที่ปรารถนาให้ชุมชนสร้างแนวทางในการแก้ไขปัญหา และสามารถแก้ไขปัญหานั้นที่สร้างสรรค์เพื่อสร้างความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชนด้วยตนเองจะเข้าใจใกล้มามากขึ้นทุกที

นอกจากนี้ยังมีอีกเทคนิคหนึ่งที่สำคัญในการเก็บรวบรวมข้อมูล ที่คณะนักวิจัยชุมชน ยังไม่ได้รับการส่งเสริมเท่าที่ควร คือ การสังเกต เมื่อกล่าวถึงการวิจัยไม่ว่าจะรูปแบบไหนก็ตาม คุณสมบัติที่สำคัญที่นักวิจัยพึงมี คือ ความเป็นคนช่างสังเกต ซึ่งขึ้นอยู่กับการฝึกฝนของแต่ละ

บุคคล โดยส่วนมากวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่เป็นที่นิยมมักประกอบด้วย การสังเกต การซักถาม และการจดบันทึก กล่าวคือ นอกเหนือจากการสัมภาษณ์แล้วนักวิจัยจะต้องเฝ้าดูหรือสังเกตการณ์ เหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วย ซึ่งจะช่วยให้เกิดความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่ชัดเจนขึ้น บางครั้งสามารถบ่งบอกข้อเท็จจริงอีกด้านหรือตรวจสอบข้อมูลที่สมาชิกชุมชนผู้ให้ข้อมูลมองไม่เห็น อย่างในกรณีชอยมีดไม่มีไฟในชอยย่อยชุมชนวัดประหาระปีธรรม 2 และบริเวณริมเขื่อนติดกับ กองพันทหารม้าที่ 4 หากคณะนักวิจัยย้อนรอยกลับไปสังเกตดูหลังจากได้ข้อมูลอาจทำให้เกิดความกระจ่างตั้งแต่รอบแรก ว่าไม่ได้มีดแต่เปลี่ยว ซึ่งทำให้สามารถหามาตรการจัดการกับความ เปลี่ยวได้ตั้งแต่ครั้งแรก ไม่ต้องเสียเวลาลงไปสำรวจหลอดไฟ จนค่อยมาประจักษ์กันในข้อเท็จจริง อย่างไรก็ตามนี่เป็นการยกตัวอย่างประโยชน์ที่จะได้จากการสังเกตเท่านั้น ผู้ศึกษาไม่มีเจตนาที่จะ ประเมินว่าการดำเนินการที่ผ่านมาของคณะนักวิจัยบกพร่อง เพียงแต่มองเห็นโอกาสในการที่จะ พัฒนาทักษะการสังเกตเพื่อช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมเท่านั้น

ทั้งนี้ คณะนักวิจัยชุมชนบางท่านก็ได้สะท้อนว่าการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมครั้งนี้ทำให้ตนเองมีความสงสัยใคร่รู้และเริ่มสังเกตสิ่งแวดล้อมรอบตัวมากขึ้น (โปรดดู รายละเอียด ในบทที่ 4 หัวข้อที่ 4.2 ความภูมิใจในความสามารถของตนเองที่มีมากขึ้น: ทำงาน วิจัยได้และเข้าใจงานวิจัยมากขึ้น หน้า 134-135) เป็นสัญญาณที่ดีที่จะพัฒนาทักษะนี้ ให้มีมากขึ้น ซึ่งไม่ควรปล่อยให้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เพราะการจะสังเกตเพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงมานั้นต้องมีการฝึกฝนพัฒนา ในการรับรู้ต่อสิ่งที่เกิดขึ้น ด้วยการใช้ประสาทสัมผัสทั้ง 5 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ซึ่งนักวิจัยที่ดีต้องมีการสังเกตอย่างเป็นระบบรู้จุดมุ่งหมายของตนว่าจะสังเกตอะไร ที่ไหน อย่างไร กับใคร และทำไม แล้วนำมาจดบันทึกสิ่งที่เกิดขึ้น ในสภาพแวดล้อมทางสังคมตามที่สังเกตเห็น การสังเกตเป็นวิธีการเก็บข้อมูลที่สำคัญในการวิจัยเชิงคุณภาพโดยเฉพาะการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ก่อให้เกิดความเข้าใจ สามารถเก็บข้อมูลได้อย่างเข้าใจและลึกซึ้งตามความเป็นจริง การใช้วิธีการ สังเกตนี้จึงได้เปรียบกว่าวิธีอื่น ๆ (สุภางค์ จันทวานิช, 2537)

1.2 ทักษะการบันทึก

คณะนักวิจัยชุมชนแต่ละท่านมีสมุดบันทึกเป็นของตนเอง เพื่อเอาไว้จดข้อมูลที่ได้มา จากการสัมภาษณ์ บางท่านสัมภาษณ์แล้วจดลงสมุดบันทึกเลย บางท่านจดใส่กระดาษก่อนแล้ว ค่อยมาจดลงสมุดบันทึก บางท่านลงไปสัมภาษณ์โดยให้เยาวชนเป็นผู้จดบันทึก เหล่านี้ล้วนเป็น ความเปลี่ยนแปลงที่มาจากการส่งเสริมการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมทั้งสิ้น โดยเนื้อหาที่

บันทึกส่วนใหญ่เป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ และเหตุผลที่ผู้ให้ข้อมูลมีต่อพื้นที่นั้น ช่วงที่มีการรวบรวมข้อมูลมีนักวิจัยท่านหนึ่งพยายามบอกเล่าสิ่งที่ตนเองคิด สิ่งที่ตนเองรู้สึกต่อข้อมูลที่ได้รับมา ทั้งยังวิพากษ์วิจารณ์สถานการณ์ปัญหาด้วยความรู้สึกอัดอั้น ซึ่งได้มีการเสนอในที่ประชุมว่าสามารถพูดคุยถึงความรู้สึกได้ แต่ต้องแยกแยะจากข้อมูลที่ได้มา ต้องไม่ปะปนกัน และหากนักวิจัยกลับไปก็สามารถมีสมุดบันทึกอีกเล่มไว้บันทึกความรู้สึกของตนเองขณะลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูลวิจัย หลังจากนั้นนักวิจัยท่านนี้ก็กลับไปเขียนบันทึกอีกเล่มที่ว่าด้วยความคิดความรู้สึกของตนเองต่อปัญหาพื้นที่ไม่สร้างสรรค์และผู้คนที่มาใช้พื้นที่นั้น ๆ

จะเห็นว่ามีเพียงท่านเดียวเท่านั้น ที่กลับไปบันทึกเรื่องราวความรู้สึกของตนเองขณะเก็บรวบรวมข้อมูล และการแนะนำให้ไปจดบันทึกอีกเล่มก็เกิดขึ้นเนื่องจากว่านักวิจัยเริ่มใส่ความคิดของตนเองลงไป ข้อมูลอย่างปะปนกันจนแยกไม่ออก ไม่ได้มีการวางแผนส่งเสริมให้นักวิจัยทุกคนกลับไปทำแต่อย่างใด ซึ่งผู้ศึกษากลับคิดว่าเรื่องนี้มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมให้นักวิจัยมีการบันทึกความคิด ความรู้สึกของนักวิจัยเองที่เกิดขึ้นขณะเก็บรวบรวมข้อมูล โดยอาจจะแยกจดไว้ในสมุดอีกเล่มก็ได้ เพื่อว่าเมื่อมีการประชุมรวบรวมข้อมูล นักวิจัยจะได้ไม่ลืมว่าวันนี้ตนเองสัมภาษณ์แล้วเป็นอย่างไร รู้สึกอย่างไรกับเรื่องราวข้อมูลพื้นที่ที่ได้รับทราบมา เป็นลักษณะของการบันทึกในเชิงกระบวนการที่ตนเองได้ นอกเหนือจากเนื้อหาซึ่งทำอยู่แล้ว และจะดีมากถ้าในบันทึกส่วนตัวนั้นมีการแทรกการวิเคราะห์เบื้องต้นของนักวิจัยซึ่งเป็นการคิดเห็นเชิงวิเคราะห์ (Analytical Comments) ที่ผุดพรายขึ้นมา (Emerging Ideas) ขณะทำการสัมภาษณ์ บันทึกข้อมูล หรือจากการได้สัมผัสข้อมูลขณะนั้น ซึ่งแยกต่างหากอย่างไม่ปะปนกันออกจากส่วนที่เป็นข้อมูลเชิงเนื้อหาที่ได้รับ หากนักวิจัยชุมชนสามารถทำได้อย่างสม่ำเสมอจะช่วยฝึกทักษะการคิดไตร่ตรองสะท้อนตนเองด้วย (Self-reflection) ซึ่ง สุธงศ์ จันทวานิช (2537) ได้เสนอองค์ประกอบในการจดบันทึกของนักวิจัยว่าควรมีประเด็นต่อไปนี้

1. การบันทึกข้อมูลตามความเป็นจริงที่ได้มา (Observation note)
2. การบันทึกเชิงวิเคราะห์ตีความเบื้องต้น (Theoretical note)
3. การบันทึกถึงวิธีการเก็บข้อมูล ในสิ่งที่สังเกตเห็นว่าดีหรือยังมีความบกพร่องอยู่ และความสมบูรณ์ของข้อมูลที่ได้รับ (Methodological note)

นอกจากนี้ ในการรวบรวมข้อมูลและการประชุมแต่ละครั้งคณะนักวิจัยชุมชนยังได้มีการบันทึกการประชุมด้วยตนเองจากที่ครั้งแรก ๆ ผู้ศึกษาเป็นผู้ทำ ต่อมาค่อย ๆ ให้นักวิจัยชุมชนเป็นผู้จดบันทึกเองทั้งหมด ซึ่งเป็นเรื่องที่คุณคณะนักวิจัยบางท่านเคยทำมาบ้างแล้ว แต่ว่าการบันทึกการประชุมรวบรวมการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม นั้น จะต้องละเอียดมากขึ้น

กว่าเดิม และต้องเขียนรายละเอียดข้อเท็จจริงลงไปด้วย ไม่อาจจะทำแค่เพียงสรุปประเด็นอย่าง การประชุมเพื่อกิจกรรมอย่างอื่น ดังนั้น เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานหรือผู้ศึกษาจึงต้องช่วยนักวิจัย ชุมชนในการบันทึกแทบจะทุกครั้ง ซึ่งไม่ดีแน่หากเป็นเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ ผู้ศึกษาคิดว่าน่าจะส่งเสริม ให้ชุมชนมีการบันทึกเสียง และถอดเสียงเป็นตัวอักษรด้วยตนเองในกรณีที่จดบันทึกไม่ทัน ซึ่ง บันทึกเสียงมีโอกาสเป็นไปได้สูงเพราะเยาวชนที่เข้ามาเป็นสมาชิกคณะนักวิจัยคุ้นเคยกับเครื่อง บันทึกเสียงเป็นอย่างดี และมีความสามารถในใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ เพื่อจัดเก็บข้อมูลเหล่านี้ด้วย

1.3 การวิเคราะห์ข้อมูลกับการพัฒนาความสามารถในการคิดแบบวิเคราะห์

คณะนักวิจัยชุมชนเริ่มมีการคิดวิเคราะห์ และสามารถจำแนกแยกแยะข้อมูลเป็น หมวดหมู่ได้ และเริ่มวิพากษ์โครงสร้างอำนาจภายนอกชุมชนที่เข้ามาสร้างพื้นที่ไม่สร้างสรรค์ ภายในชุมชน (โปรดดูรายละเอียด ในบทที่ 4 หัวข้อที่ 3.3 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง อำนาจนอกชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ไม่สร้างสรรค์ในชุมชน หน้า 129-131) แม้ว่ายังไม่เข้มข้น เข้มแข็งถึงขั้นการตื่นรู้สภาวะของอำนาจ และการกดขี่ทางโครงสร้างสังคมที่เป็นเบื้องหลังแห่ง ปัญหาก็ตาม กล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมวิเคราะห์วิพากษ์ของชุมชนอาจถูกจำกัดโดยลักษณะ โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมไทย เช่น ความเกรงใจ ความกลัวเกรง อันส่งผลทำให้คนบาง กลุ่มในชุมชนไม่แสดงความคิดเห็น ซึ่งประเด็นนี้ไม่ได้เป็นเพียงข้อท้าทายในชุมชนนี้เท่านั้น แต่ยังเป็นข้อท้าทายใหญ่ที่สำคัญในสังคมไทยเสมอมาด้วย เพราะฉะนั้น การก้าวพ้นจาก วัฒนธรรมความกลัวเกรง เกรงใจ ที่ส่งผลให้ผู้คนมีแต่ความเงี้ยบงัน จะต้องค่อยเป็นไปค่อยไป และคงต้องใช้เวลาอีกยาวนาน

นอกจากนี้การที่ชุมชนจะถูกขี้นมาวิพากษ์โครงสร้างทางสังคมที่มากดทับชุมชน มาก น้อยแค่ไหนนั้น ผู้ศึกษาคิดว่าขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของสถานการณ์ปัญหา ซึ่งในชุมชนนี้สถานการณ์ ปัญหาด้านความไม่ปลอดภัยต่อเด็กยังไม่รุนแรงลุกลาม ไม่ถึงขั้นอันตรายร้ายแรงที่หากชาวชุมชน ไม่ลุกขึ้นมาต่อสู้ก็อาจสูญสิ้นชุมชนได้ ยังไม่ถึงขั้นร้ายแรงขนาดนั้น เรื่องนี้จึงยังเหมือนเป็นเรื่องที่ ยังไม่วิกฤติถึงขั้นคอขาดบาดตาย แต่ที่เราจะรอให้เรื่องความไม่ปลอดภัยที่เกิดขึ้นกับเด็ก กลายเป็นเรื่องเดือดร้อนอย่างหนักแล้วค่อยมาจัดการแก้ไขก็อาจจะสายเกินแก้ ผู้ศึกษานึกถึงเรื่อง เล่าเรื่องหนึ่ง ที่เคยฟังจากคำสอนของพระสงฆ์สมัยที่ผู้ศึกษายังเป็นเด็กว่า “กบตัวหนึ่งถูกจับใส่ใน หม้อตอนที่ยังมีชีวิตอยู่ แล้วเติมน้ำลงไป กบก็ขยับอยู่เฉย ไม่คิดว่าจะเกิดอะไรขึ้นกับตนเอง ก็เลยไม่ คิดที่จะกระโดดออกจากหม้อ กระทั่งคนที่จะกินกบเอาหม้อไปตั้งไฟจนน้ำเริ่มร้อน กบก็เริ่มกระโดด แต่ทว่าไม่ทันการณ์ เพราะน้ำในหม้อที่เดือดพล่านได้คร่าชีวิตกบตัวนั้นไปเสียแล้ว” ฉันทิดก็ฉันทัน

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กในชุมชนขณะนี้ อาจจะไม่รุนแรงจนเห็นได้ชัด แต่ในอนาคตอาจทวีความรุนแรงขึ้นถึงขั้นวิกฤติได้ จึงไม่ควรละเลย ควรเตรียมตัวป้องกันไว้ เพื่อไม่ให้สายเกินแก้ และเด็กก็ไม่ต้องประสบชะตากรรมเหมือนกบตัวนั้น

การปลุกวิจิตเพื่อการปลดปล่อยผู้คนในสังคมให้พ้นจากการกดขี่ (Liberate) ทำให้ตื่นขึ้นหรือเกิดความเข้าใจในสภาวะแวดล้อมตนเองขึ้นมา เอาชนะการกดขี่และพัฒนาคนให้มีศักยภาพขึ้นมา ผ่านการสนทนาไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ (Critical Reflection) ในเหตุการณ์ที่ประสบ เพื่อสร้างความตระหนักรู้ในเบื้องหลังของการกระทำต่าง ๆ จึงเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งเปาโล แฟร์ร กล่าวถึงหนทางปฏิบัติถึงการทำให้ผู้คนสัมผัสและเข้าใจโลกได้ด้วยตนเอง ด้วยวิธีวิทยาในการศึกษาเพื่อการสร้างพลัง ได้แก่ การปฏิบัติจริง (Praxis) และการปลุกจิตสำนึกเชิงวิพากษ์ (Consciousness raising) โครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่ไม่เป็นธรรม (เปาโล แฟร์ร, 2517)

แต่ก่อนจะไปถึงจุดนั้น คงจะต้องฝึกวิจิตเพื่อการหาทางป้องกันและขจัดปัญหา ด้วยการจัดการกับเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา ดังคำพระท่านกล่าวไว้ว่า “สิ่งต่าง ๆ เกิดแต่เหตุก็ต้องดับที่เหตุ” ที่นี้จะดับเหตุได้ก็ต้องเป็นเหตุเป็นผลในข้อเท็จจริง ที่ไม่เพียงแค่นึกคิดเอาว่าเป็นเหตุเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริงและส่งผลถึงกันจริง ๆ อย่างเช่น กรณีปัญหาวัยรุ่นนั่วสูมในลานกีฬาในชุมชน คณะนักวิจัยได้เริ่มหาสาเหตุและคิดว่า เด็กคงไม่มีอะไรทำจึงมารวมกลุ่มกันและแสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมในบริเวณนั้น แต่ยังไม่มองไม่ทะลุถึงเหตุปัจจัยด้านอื่น ดังที่ แพทย์หญิงปรีชวัน จันทร์ศิริ ท่านได้กรุณาอธิบายเพื่อเปิดมุมมองเพิ่มเติมแก่ชุมชน ในค่ายแกนนำชุมชนเพื่อการเฝ้าระวังความปลอดภัยแก่เด็กและเยาวชนในชุมชน เมื่อวันที่ 18-19 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 สรุปความได้ว่า “สาเหตุหนึ่งที่วัยรุ่นนั่วสูมมาจับกลุ่มกันนั่วสูม อาจเป็นเพราะว่าวัยรุ่นเหล่านั้นถูกผลักออกมาจากครอบครัว ที่ไม่มีความเข้าใจเขา ปล่อยให้ละเลย หรือบางครั้งใช้ความรุนแรงต่อเขา เขาก็ไม่อยากอยู่บ้าน จึงออกมาจับกลุ่มกัน และวัยรุ่นเขาต้องการคนที่เข้าใจเขา ไม่ใช่ต้องการเพียงมีกิจกรรมให้ทำเท่านั้น ดังนั้นทางออกทางแก้ จะต้องย้อนกลับไปมองประเด็นเกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็กในครอบครัวด้วย และทำงานกับเยาวชนอย่างเข้าใจธรรมชาติของเขา”

จากที่กล่าวมาเป็นตัวอย่างเนื้อหาที่คณะนักวิจัยชุมชนได้รับจากผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งช่วยให้เขาสามารถมองเห็นสาเหตุของปัญหาที่ลึกลงไปมากกว่าแค่คิดว่า วัยรุ่นไม่มีอะไรทำจึงมารวมกลุ่มกัน แต่ผู้เชี่ยวชาญคงไม่สามารถชี้ให้ชุมชน มองเห็นสาเหตุของทุกปัญหาไปตลอด ดังนั้น สิ่งสำคัญ คือการฝึกคิดให้เป็น หรือวิเคราะห์ให้เป็น เพราะเมื่อคิดเป็น วิเคราะห์เป็นแล้ว ก็จะสามารถดำเนินกระบวนการวิจัยขั้นต่อไป (ขั้นปฏิบัติการ) ได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีผลสำเร็จมากยิ่งขึ้น

ทักษะในทางความคิดหรือการพัฒนาปัญญาที่ควรส่งเสริมให้เกิดขึ้นในตัวนักวิจัยชุมชน คือวิธีคิดแบบอริยสัจ 4 โดยเริ่มจากตัวปัญหาหรือทุกข์ แล้วมาสืบค้นเหตุแห่งทุกข์หรือสมุทัย ซึ่งวิธีการสืบค้นสามารถทำได้ต่าง ๆ นานา ทั้งการพูดคุยสานเสวนากัน (Dialogue) ระหว่างนักวิจัยชุมชนด้วยกันเอง หรือเชื่อมประสานผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกเพื่อมาช่วยสะท้อนมุมมองในหลักวิชาการร่วมด้วย หลังจากสืบค้นเหตุแห่งปัญหาหรือเหตุแห่งทุกข์ จนประจักษ์แจ้งเข้าใจร่วมกันแล้ว ก็มากำหนดจุดมุ่งหมายที่ต้องการหรือวัตถุประสงค์ที่ต้องการหรือนิเวศ ในการแก้ไขปัญหานั้นให้หมดไป แล้วกำหนดวิธีการในการแก้ไขปัญหานั้น ๆ ด้วยการขจัดที่สาเหตุของปัญหาหรือเรียกว่า มรรคนั่นเอง (สรรพสิทธิ์ คุมพ์ประพันธ์, สนทนา, 21 พฤศจิกายน 2552)

การใช้แผนภูมิสาเหตุปัญหา (Causal Diagrams) มาเป็นเครื่องมือในการดำเนินการกระบวนการตามวิธีคิดนี้ เป็นการร่วมกันวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา จะทำหลังการคุยกันแล้วว่ามีปัญหาอะไร แล้วช่วยกันวิเคราะห์หาสาเหตุ เป็นการหาสาเหตุโดยเริ่มจากกำหนดตัวปัญหาอยู่ด้านบนของกระดาษและโยงกับสาเหตุลงมาด้านล่าง เสมือนหารากเหง้าของสาเหตุของปัญหาลงมาเรื่อย ๆ เพื่อช่วยให้เข้าใจที่มาของปัญหาได้ลึกซึ้งขึ้น ซึ่งที่ผ่านมาคณะนักวิจัยร่วมกันหาสาเหตุของปัญหาด้วยการประชุมกลุ่มพูดคุยร่วมกันอย่างเป็นธรรมชาติ ผู้ศึกษาขอเสนอขั้นตอนการประชุมกลุ่มหาสาเหตุที่แท้จริง ซึ่งอาจจะนำไปใช้ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมรอบใหม่ ซึ่งควรปรับเปลี่ยนจากการถกคิดพูดคุยกันในที่ประชุมอย่างเดียว มาเป็นการผนวกกิจกรรมแผนภูมิสาเหตุปัญหาร่วมด้วย เป็นข้อเสนอจากการศึกษาและประยุกต์จากหนังสือเรื่อง การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ โดย สิทธิณัฐ ประพุทธินิติสาร (2546, น. 123-155) ดังนี้

1. เขียนตัวปัญหาไว้ตรงกลางกระดาษหรือติดกระดาษบัตรคำตัวปัญหาไว้ตรงกลาง
2. สมาชิกที่มือนักวิจัยและแกนนำร่วมกันระดมสาเหตุของปัญหานั้น
3. แต่ละคนเขียนสาเหตุลงบัตรคำ และนำบัตรคำตัวสาเหตุมาติดล้อมตัวปัญหา โดยติดสาเหตุที่อยู่ใกล้เป็นสาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดปัญหานี้โดยตรง ตรงนี้อาจมีการอภิปรายให้เหตุผลข้อมูลกันว่า ทำไมเห็นว่าสาเหตุนั้นเป็นสาเหตุหลักที่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับตัวปัญหา ผลการอภิปรายอาจมีการปรับเปลี่ยนสาเหตุหลักและขจัดสาเหตุที่ไม่ใช่ข้อเท็จจริงไปก็ได้
4. ทำเหมือนวิธีการที่ผ่านมาโดยมุ่งประเด็นไปที่สาเหตุหลัก 3-4 ตัวแล้วเอาสาเหตุที่เหลืออยู่มาวางเรียงเป็นสาเหตุรองที่มีความสัมพันธ์กับสาเหตุหลัก จะมีการโยงเป็นลูกศรแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงก็ได้

5. ทำแบบนี้ต่อเนื่องจนหมดรายการปัญหา และอาจจะวงสาเหตุสำคัญหลัก ๆ ของแต่ละปัญหาไว้เพื่อที่จะมาหาทางแก้ไข

การค้นหาสาเหตุจะนำไปสู่การค้นหาสายโยงใยระบบของเหตุแห่งปัญหาได้ถึงรากเหง้าของปัญหาลึกซึ้งขึ้นเรื่อย ๆ ณ วันหนึ่งชุมชนอาจลุกขึ้นมาสืบสาวสาเหตุแห่งพื้นที่ที่ไม่ปลอดภัยที่โยงใยอย่างซ่อนเร้นอยู่ในโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งวันนั้นจะมาถึงหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับศักยภาพทางปัญญาของคณะนักวิจัยชุมชน ความกล้าเผชิญในความเป็นจริงอีกด้านที่เป็นภาพสะท้อนของอำนาจที่กดทับชุมชนอยู่ และความตระหนักถึงความสำคัญในการคิดวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างอำนาจในสังคมไทย

1.4 ความสามารถในการวิเคราะห์ประเมินการปฏิบัติการ

เป็นที่เข้าใจตรงกันแล้วว่าเป้าประสงค์ในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในโครงการสร้างเสริมความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชนวัดประชาระบือธรรม คือ “การวิจัยครั้งนี้ไม่เพียงแต่เป็นการค้นหาข้อมูลสภาพปัญหาเท่านั้น แต่ต้องมีการปฏิบัติการแก้ไขปัญหานั้นด้วย เพื่อไปสู่การแสวงหาแนวทางที่เหมาะสมที่สุดในการสร้างความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชน”

เราอย่าไปหวังว่าการวิจัยนั้นจะให้คำตอบ แต่ถือเสมือนว่า การวิจัยนั้นเป็นพลวัตกับชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนได้เข้าใจ ได้สื่อสารกับคนภายนอก ได้วิพากษ์วิจารณ์ตนเอง ซึ่งมันเป็นการรวมศูนย์ในลักษณะขององค์รวม ดังนั้น การวิจัยจึงเป็นสิ่งที่จะบอกว่า ตัวเราเองจะไปทางไหน ไม่ใช่บอกว่าคำตอบคืออะไร เราต้องการการวิจัยที่เป็นพลังขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วย ไม่ใช่เพียงเพื่อต้องการที่จะได้คำถามใหม่ แต่เราต้องการให้การวิจัยนั้นเป็นการเสริมสร้างพลังการเรียนรู้ของคนในชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2545, น. 236)

ที่นี้จะทราบได้อย่างไรว่าหนทางแก้ไขปัญหามาตามจุดหรือพื้นที่ต่าง ๆ ที่ไม่สร้างสรรค์ มีความเหมาะสมกับบริบทชุมชนและสามารถจัดปัญหาหรือป้องกันปัญหาได้ คำตอบคือ คณะนักวิจัยชุมชนก็ต้องมีการประเมินผลการปฏิบัติการหลังจากปฏิบัติการร่วมกันเป็นระยะ (After Action Review: AAR) โดยอาจเริ่มด้วยคำถามง่าย ๆ ว่า ทำอะไร ใครทำ ทำเมื่อไร ทำที่ไหน ทำอย่างไร และผลเป็นอย่างไร ซึ่งคณะนักวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการควรร่วมกันตรวจสอบเป็นระยะ จากแผนปฏิบัติการที่ได้วางร่วมกันไว้ ซึ่งแผนปฏิบัติแก้ไขปัญหาเปรียบเสมือนสมมุติฐานของทางออกของปัญหา ที่จะต้องมาทดลองปฏิบัติ พิสูจน์สมมุติฐานที่ได้ร่วมกันวางไว้ และคิด

วิเคราะห์หวิพากษ์วิจารณ์ถึงการกระทำ หรือปฏิบัติการและผลที่เกิดขึ้น ซึ่งการที่นักวิจัยแต่ละท่านจัดบันทึกขณะปฏิบัติการเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะช่วยไม่ให้ลืมสิ่งที่เกิดขึ้น ทั้งผลการดำเนินการ ปัญหาอุปสรรคที่พบ เทคนิควิธีการที่ใช้ และโอกาสที่จะแก้ไข เพื่อจะได้เป็นข้อมูลเวลา มาประชุมสรุปประเมินผลการปฏิบัติกร่วมกัน อันจะทำให้ไม่เดินย้อนรอยกลับไปยังจุดที่ผิดพลาดที่กำลังจะก้าวข้าม หรือบางครั้งร่วมกันฟันฝ่าจนก้าวข้ามมาได้แล้ว

ผู้ศึกษาขอเสนอเครื่องมือที่จำเป็นต้องใช้ในการคิดวิเคราะห์ ประเมินผลจากการปฏิบัติการ ด้วยการมองอย่างรอบด้าน นั่นคือ ทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกที่เข้ามกระทบกับการดำเนินการแก้ไขปัญหาคความไม่ปลอดภัยแก่เด็ก มีชื่อย่อในภาษาอังกฤษว่า SWOT การวิเคราะห์ปัจจัยภายใน ได้แก่ การมองจุดแข็ง (Strength) และจุดอ่อน (Weakness) ภายในกลุ่มคณะนักวิจัย ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การวิเคราะห์โอกาส (Opportunity) และอุปสรรค (Threat) ที่เกิดขึ้นภายนอกกลุ่มคณะนักวิจัยชุมชน อันส่งผลต่อการปฏิบัติการแก้ไขปัญหาพื้นที่ไม่สร้างสรรค เครื่องมือดังกล่าวนี้หลาย ๆ คนคงคุ้นเคยกันดี แม้กระทั่งคณะนักวิจัยชุมชนก็เคยมีประสบการณ์การเรียนรู้เครื่องมือนี้มาแล้ว ดังที่แม่กึ่งเล่าให้ฟังว่า “แต่ก่อนเคยคิด ว่าวิจัยหมายความว่า สว๊อท (SWOT) ที่เคยไปเรียนมา ที่กาญจนบุรี (การสัมมาสรุปงานชุมชนวัดประชา ระบือธรรม ปี พ.ศ. 2549) คิดว่าคำว่าวิจัยก็เหมือนกับคำว่า สว๊อท (SWOT) เอามาใช้วิเคราะห์ ในชุมชน จุดอ่อน จุดแข็งแล้วก็อุปสรรค แน่นอน คิดว่าคำนี้แน่นอน แต่ตอนนี้ไม่ใช่ . . .” (แม่กึ่ง, สัมภาษณ์, 15 กุมภาพันธ์, 2552) จากคำพูดประโยคนี สะท้อนถึงเบื้องหลังของนักวิจัยชุมชน ท่านนี้ว่า เคยเข้าร่วมเรียนรู้เรื่องการวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคมาแล้ว ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องยากที่จะนำเครื่องมือนี้ มาเป็นแนวทางในถกคิดพูดคุยเพื่อประเมินผลการปฏิบัติการ ตามโครงการวิจัยเพื่อสร้างเสริมความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชน ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการวางแผนเชิงกลยุทธ์เพื่อจัดการกับปัญหาพื้นที่ไม่สร้างสรรค อันจะก่อให้เกิดทั้งประสิทธิภาพและประสิทธิผล ในการจัดการปัญหาพื้นที่ไม่สร้างสรรคและการวิจัยเชิงปฏิบัติการรอบใหม่ได้

นอกจากนี้ เมื่อผ่านระยะเวลาไปควรมีการถอดบทเรียนร่วมกันเป็นระยะ ซึ่งที่ผ่าน มาได้มีการประชุมกลุ่มเพื่อถอดบทเรียนโครงการเบื้องต้น 1 ครั้งแล้ว โดยคณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานเป็นผู้ดำเนินการ ผู้ศึกษาคาดว่าคงมีครั้งที่ 2 ในสิ้นปี พ.ศ. 2553 นี้ และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าชุมชนจะเริ่มก้าวเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ในการเป็นผู้ดำเนินการถอดบทเรียนของตนเอง เพราะ การถอดบทเรียนเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นมากต่อการกำหนดทิศทางและแนวทางในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะประเด็นการวิเคราะห์ศักยภาพ ข้อจำกัด และเงื่อนไขที่จะสนับสนุนในการพัฒนา ในอนาคต ผู้ศึกษาขอเสนอเพิ่มเติมเกี่ยวกับองค์ประกอบเนื้อหาในการถอดบทเรียนการปฏิบัติการ

วิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในแง่ของกรอบคำถามที่ใช้ในการถอดบทเรียน ตามที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ได้เผยแพร่ไว้ ดังต่อไปนี้ (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ม.ป.ป.)

1. โครงการเกี่ยวกับเรื่องอะไร หาประเด็นอะไร วัตถุประสงค์คืออะไร ผลที่คาดว่าจะได้รับเป็นอย่างไร

2. บุคคลและกลุ่มที่เกี่ยวข้องคือใคร ทั้งผู้สนับสนุนและผู้ดำเนินการ โดยมองในมิติของคน ได้แก่ องค์กร หน่วยงาน อาชีพ อายุ เพศ ความถนัด ประสบการณ์

3. ความสัมพันธ์ของกลุ่มคน (ก่อนและหลังดำเนินโครงการ) เกี่ยวกับกลไก/โครงสร้างกลุ่ม เครือข่าย การประสานงาน การสนับสนุนความร่วมมือในโครงการ และเรื่องอื่น ๆ

4. ดำเนินการอะไรบ้าง (กิจกรรม) และผลที่เกิดขึ้น ทั้งกิจกรรมที่เป็นทางการตามแผนกิจกรรมและกิจกรรมที่ไม่เป็นทางการ (ความเป็นธรรมชาติ ปฏิบัติการทางสังคมและวิถีชีวิต)

ส่วนรูปแบบในการติดตามประเมินการปฏิบัติการ อาจะกำหนดระยะเวลา วิธีการ หรือมีแบบบันทึก เพื่อใช้ในการตรวจสอบระหว่างการดำเนินการ ซึ่งคณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานควรกระตุ้นให้คนในชุมชน เป็นผู้ประเมินผลปฏิบัติการเอง และหากชุมชนมีความต้องการในการพัฒนาความรู้ด้านการประเมิน คณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานก็ควรดำเนินการถ่ายโอนความรู้ ก่อนการดำเนินการของกลุ่มที่มีบทบาทหน้าที่ประเมินผล ซึ่งการติดตามประเมินผลเป็นงานสำคัญงานหนึ่งในการวัดผลสำเร็จของโครงการ หากโครงการใดไม่สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่องภายในระยะยาว ก็อาจเป็นข้อพิสูจน์ถึงความไม่ประสบผลสำเร็จของโครงการ ชุมชนไม่อาจสานต่องานพัฒนานี้ได้ เป็นการแสดงถึงการไม่สามารถบรรลุเป้าประสงค์ของการพัฒนา ที่มุ่งเน้นให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและสามารถพึ่งพาตนเองได้

กมล สุตประเสริฐ (2540, น. 70) กล่าวว่า สัญญาณที่บ่งบอกว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนได้กลายเป็นระบบของการปฏิบัติงานของชุมชนนั้น เห็นได้จากการที่ชุมชนสามารถใช้วิธีการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ในการแก้ไขปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นอีกต่อไปได้ นั่นคือสามารถหมุนเอากระบวนการของการวิจัยรูปแบบนี้ กลับมาใช้ได้ทุกครั้งที่มีการแก้ปัญหาใหม่ กระบวนการจะผนึกรวมเข้ากับความรู้ทักษะที่ได้เรียนรู้จากวงจรที่แล้วมา ดังนั้นจึงทำให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาที่ยากขึ้นได้ ยิ่งชุมชนใช้การวิจัยมากขึ้น ชุมชนก็ยิ่งได้เรียนรู้และได้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัย การหมุนเอาการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกลับมาใช้ใหม่นี้ควรจะดำเนินการโดยผ่านการช่วยเหลือจากผู้ประสานงานการวิจัยภายนอกน้อยที่สุด หรือไม่มีการช่วยเหลือเลยเป็นดี

2. ข้อควรคำนึงเพิ่มเติมในการเสริมประสิทธิภาพกระบวนการ วิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในฐานะ เครื่องมือสร้างพลังชุมชน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม บนพื้นฐานปรัชญาสังคมศาสตร์เชิงวิพากษ์ มีเป้าประสงค์หลักที่ไม่ใช่การสร้างความรู้ใหม่ แต่เป็นการเสริมพลังแก่ผู้คนที่เข้ามามีส่วนร่วมนักวิชาการหรือนักพัฒนาจากภายนอกชุมชนเป็นเพียงผู้สนับสนุนหรือเป็นผู้ช่วยวิจัยเท่านั้น เมื่อผ่านเวลาไประยะหนึ่ง ชุมชนจะต้องสามารถตั้งคำถาม สงสัยใคร่รู้ ค้นหาคำตอบและวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาหรือพัฒนาความปลอดภัยในพื้นที่ชุมชนให้ดีขึ้นด้วยตนเองได้ ซึ่งถือว่าเป็นความยั่งยืนของการพัฒนาบนพื้นฐานความรู้ของชุมชน กล่าวได้ว่าการวิจัยรูปแบบนี้มีความสัมพันธ์กับกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมของประชาชน (Participatory learning) สอดคล้องกับกระบวนการทัศน์การพัฒนาชุมชน ซึ่งในส่วนนี้ผู้ศึกษาจึงขอเสนอข้อควรคำนึงเพิ่มเติมในการเสริมประสิทธิภาพกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ในฐานะเครื่องมือสร้างพลังชุมชน (Community Empowerment) เพื่อให้ชุมชนมีพลังอำนาจสามารถลุกขึ้นมาเปลี่ยนแปลงสังคมที่เป็นอยู่ได้ ดังต่อไปนี้

2.1 การใส่ใจในภาษาชาวบ้าน

คณะนักวิจัยค่อย ๆ เริ่มวิพากษ์ภาษาทางการบ้างเล็กน้อยเกี่ยวกับการกำหนดนิยามของ “พื้นที่สร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์” (โปรดดูรายละเอียด ในบทที่ 5 หัวข้อที่ 1.3 การกำหนดนิยามศัพท์ในการศึกษา: คณะนักวิจัยชุมชนทำความเข้าใจภาษา และค่อย ๆ เริ่มวิพากษ์ภาษาทางการ หน้า 153-154) จึงมีการร่วมการคิดร่วมกันทำนิยามหรือคำจำกัดความเชิงปฏิบัติการ (Operational Definition) เกี่ยวกับพื้นที่สร้างสรรค์-ไม่สร้างสรรค์ แต่ยังก้าวไม่ถึงการวิพากษ์ (Critical) คำศัพท์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการวิจัย ที่เป็นภาษาทางการ (Formal language) ด้วยเหตุที่ว่ามีความคุ้นชินกับความสวยงามดูดีของภาษาทางการ ที่ประเมินค่าโดยคนส่วนใหญ่ในสังคม รายงานการวิจัย นิยมเขียนและนำเสนอเป็นภาษาทางการ ซึ่งไม่แปลกถ้าผู้เขียนเป็นนักวิชาการที่มีความเข้าใจภาษาเหล่านั้น แต่หากเป็นชาวบ้านอาจไม่เข้าใจเพราะเป็นศัพท์แสงที่ห่างไกลจากชีวิตประจำวัน

ในแง่หนึ่งภาษาทางการก็เป็นเครื่องสะท้อนความแตกต่างระหว่างชนชั้นทางสังคม ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางมักเข้าใจและใช้ออยู่เสมอ แต่ชาวบ้านยากจนคนรากหญ้า ยากที่จะทำ

ความเข้าใจได้ อีกด้านหนึ่งภาษาทางการมักเป็นภาษากลางที่คนในชนกลางใช้กัน ศัพท์บางคำ คนส่วนภูมิภาคในวัฒนธรรมย่อยไม่อาจเข้าใจ นี่อาจเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งในงานวิจัยในอดีตมักจะมีขึ้น ทั้ง เพราะไม่ถูกคนส่วนใหญ่ในสังคมหยิบยกมาศึกษาและนำมาปรับใช้

ดังนั้น แม้ว่าจะนิยามอย่างที่ชาวชุมชนเข้าใจ แต่คำศัพท์สำคัญต่าง ๆ ก็ยังถูกละเลยที่จะใช้ภาษาของชาวบ้าน อาจเป็นเพราะคนส่วนใหญ่มองไม่เห็นความสำคัญและความหมายในยิ่งใหญ่ของภาษาชาวบ้าน ทั้ง ๆ ที่เป็นภาษาที่สะท้อนถึงภูมิปัญญา ความรู้สึกนึกคิดของผู้คนในชุมชนอย่างแท้จริง และมีความสำคัญมากในการส่งเสริมพลังชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง ดังที่ เสรี พงศ์พิศ กล่าวถึงความสำคัญของภาษาชาวบ้านไว้ว่า

“ภาษาชาวบ้าน” ไม่ใช่ศัพท์หรือคำพูด แต่เป็น “วิถีคิด” ของชาวบ้าน ที่มาพร้อมกับภาษาที่ชาวบ้านพูด คนทั่วไปมักเหมาเอาว่าภาษาชาวบ้านเรียบง่าย ธรรมดา ๆ และมักคิดว่าตนเองเข้าใจ และเพราะคิดเช่นนั้น เราจึงเหมาเอาว่า ชาวบ้าน “โง่ จน เจ็บ” เพราะไม่ได้ “พูด” ภาษาเดียวกับ “เรา” ซึ่งเรียนจบมหาวิทยาลัย เป็นครูบา อาจารย์ ข้าราชการ นักพัฒนา . . . เพราะเราไม่เข้าใจภาษาชาวบ้านเราจึงส่ง “ผู้ใหญ่ลี” ไปบอกชาวบ้านให้ “พัฒนา” ไปบอกเขาด้วย “ภาษา” ของเรา ไปยึดเยียด “ความทันสมัยที่ไม่พัฒนา” ให้ประชาชนมาหลายทศวรรษแล้ว . . . การเข้าใจภาษาชาวบ้านจึงหมายถึง การเข้าใจความรู้สึกนึกคิดของชาวบ้าน เข้าใจหลักเหตุผลของพวกเขา ซึ่งอาจจะแตกต่างจากของเรา แต่ไม่ได้หมายความว่า ของเรานี้ดีกว่า ของเขาเลวกว่า . . . การที่เราไม่เข้าใจภาษาชาวบ้านทำให้เราเข้าไม่ถึงความรู้สึกนึกคิดจิตวิญญาณของชาวบ้าน ทำให้เราไม่เข้าใจศักยภาพที่แท้จริงของพวกเขา (เสรี พงศ์พิศ, 2547)

การทำความเข้าใจและส่งเสริมให้ใช้ภาษาของชุมชน ในการสร้างสรรค์ความรู้เพื่อแก้ปัญหาของชุมชนเอง จึงมีความจำเป็นและสำคัญมาก เพราะหากทำเช่นนี้ได้ก็จะเป็นช่องทางหนึ่งในการเพิ่มพลังการปฏิบัติการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ผู้ศึกษาคิดว่าในอนาคตหากคิดจะส่งเสริมให้คณะนักวิจัยเริ่มขับเคลื่อนงานวิจัย สร้างสรรค์ความรู้เพื่อสร้างความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชนด้วยตนเองอย่างมีพลังมากกว่านี้ ก็น่าจะมีประชุมหรือมีเวทีเรียนรู้เพื่อกำหนดนิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการของเขาเอง ซึ่งคณะเจ้าหน้าที่หน่วยงานต้องกระตุ้นให้เกิดการคิดวิเคราะห์ ถึงศัพท์ที่เกี่ยวข้องในการนิยามปรากฏการณ์ด้วยภาษาของชุมชนเอง

2.2 การเสริมสร้างทัศนคติที่ดีต่อกลุ่มเป้าหมายที่เป็นปัญหา

สิ่งสำคัญประการหนึ่งในการปฏิบัติงานกับมนุษย์ คือ การมีทัศนคติที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน แต่ทัศนคติที่ดีอาจจะถูกสั่นคลอนโดยพฤติกรรมหรือสิ่งที่คนนั้น ๆ แสดงออก เช่นกันกับคณะนักวิจัยชุมชนที่บางท่านอ้าแขนรับกลุ่มวัยรุ่นที่เคยมีวุ่นวายในลานกีฬาอย่างเต็มอกเต็มใจ แบบไม่มีเงื่อนไข แต่บางท่านอ้าแขนรับอย่างอิหฺลัทธิเหลือ นึกกลางแคลงใจ เนื่องจากกลุ่มวัยรุ่นเหล่านี้ในอดีตเคยเป็นกลุ่มที่ก่อปัญหาและจากพฤติกรรมทำที่ที่แสดงออกมา ก็ยังหลงเหลือภาพที่ติดตาว่ายังเป็นกลุ่มปัญหาอยู่วันยังค่ำ จึงเป็นเรื่องธรรมชาติที่คณะนักวิจัยบางท่านจะเอือมระอาและเบื่อที่จะทำงานกับวัยรุ่นเหล่านี้ แม้ว่าวัยรุ่นบางส่วนจะพยายามปรับปรุงตนเอง และให้ความร่วมมือเข้าร่วมกิจกรรมที่ศูนย์บริการครอบครัวเป็นประจำก็ตาม

สาเหตุเนื่องมาจากการไม่เข้าใจเบื้องลึกเบื้องหลังของพฤติกรรมที่ (ถูกมองว่า) เป็นปัญหา แต่มองเฉพาะพฤติกรรมที่ปรากฏ อันเป็นเพียงยอดภูเขาน้ำแข็งที่ปรากฏออกมาให้เห็นเป็นพฤติกรรมที่น่าระอา อาทิ การพูดคุยเสียงดัง ไม่มีสัมมาคารวะ เล่นรุนแรงกับเด็กรุ่นน้อง เป็นต้น ในทางกลับกัน คณะนักวิจัยบางท่านมีวิธีการแก้ไขปัญหาคำสอนของหนามยอกเอาหนามบ่ง หากวัยรุ่นพูดจารุนแรงออกมา ก็พูดจารุนแรงและใช้อำนาจบังคับตบกลับไป หรือบางครั้งก็เปียดขับออกจากพื้นที่ตรงนั้นไปเสีย และบางท่านไม่คิดว่าวัยรุ่นเหล่านี้จะสามารถเปลี่ยนแปลงตนเองได้ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้ศึกษาอ้างเชื่อว่าโดยพื้นฐานมนุษย์เปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้นจึงควรมีกระบวนการพัฒนาปรับเปลี่ยนทัศนคติมุมมองที่มีต่อกลุ่มเป้าหมายใหม่ โดยเฉพาะวัยรุ่น ทั้งนี้ ประเด็นนี้ได้รับความสนใจจากคณะเจ้าหน้าที่จากเครือข่ายหน่วยงาน จึงมีการอบรมสร้างความเข้าใจเรื่องพัฒนาการวัยรุ่น ในค่ายแกนนำชุมชนเพื่อการเฝ้าระวังความปลอดภัยแก่เด็กและเยาวชนในชุมชนเมื่อวันที่ 18-19 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 ไปแล้ว และควรมีกระบวนการปรับเปลี่ยนทัศนคติมุมมองอย่างต่อเนื่อง

ผู้ศึกษาเข้าใจว่า คณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานก็พยายามสร้างความเข้าใจและปรับเปลี่ยนทัศนคติมุมมองในเชิงบวกต่อวัยรุ่นมากขึ้นเท่าที่โอกาสจะเอื้ออำนวย ซึ่งผู้ศึกษาขอเสนอเพิ่มเติมเล็กน้อยในประเด็นนี้ คือ ควรมีการเปิดเวทีเพื่อสะท้อนสิ่ง ๆ ดีที่พบเห็นในการทำงานร่วมกันอย่างเป็นมิตรทั้งผู้ใหญ่และวัยรุ่นที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับโครงการ เป็นประจำสม่ำเสมอ อาจทำทุกครั้งที่มีการประชุมประจำเดือน ซึ่งผู้ใหญ่เองก็เริ่มคิดวิเคราะห์สะท้อนกับตนเองหลังจากที่ได้เรียนรู้หลักการปฏิบัติต่อเด็กวัยรุ่น จากค่ายแกนนำชุมชนเพื่อการเฝ้าระวังความปลอดภัยแก่เด็กและเยาวชนในชุมชนที่ผ่านมา ว่าบางพฤติกรรมที่ตนเองกระทำไม่มีความเหมาะสมที่จะปฏิบัติต่อเด็กวัยรุ่น เพราะเป็นการแสดงถืออำนาจการบังคับจึงควรเปลี่ยนพฤติกรรมตนเองเสีย เป็นต้นว่า

... สิ่งที่ดี ๆ เข้ามาก็เห็นในเชิงวิชาการเพราะเห็นภาพง่าย เช่น คุยกับเด็กถามว่า ชอบใช้ไหม ชอบถูกชื่อนี้ไหม กลับม่าย้อนถามตัวเองว่าชอบไหม เมื่อก่อนชอบให้ใคร มาชื่อนี้ไหม ใช้มานานจนชู้เราชอบไหม เราก็ไม่ชอบเหมือนกัน นี่คือความถูกต้องในเชิงวิชาการ ถามว่าแล้วเราจะทำยังไง เรื่องชื่อนี้ ก็ต้องเปลี่ยนพฤติกรรม (พีบีดี, สัมภาษณ์, 13 กันยายน 2552)

นอกจากนี้ก็ควรนำเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับพัฒนาการและพฤติกรรมตามวัยของวัยรุ่น มาพูดคุยแลกเปลี่ยนร่วมกันในเวทีการประชุมหรืออบรมต่อเนื่อง สม่ำเสมอ เพื่อเป็นการให้การศึกษากับชุมชน (Community Education) เพื่อเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้ความเข้าใจ (Knowledge) อันจะส่งผลไปสู่การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ (Attitude) ที่มีต่อวัยรุ่นเหล่านั้น ควบคู่ไปกับการทำกิจกรรมพัฒนาศักยภาพกลุ่มวัยรุ่น และขณะเดียวกันก็ต้องมีการทำงานเพื่อปรับมุมมองทัศนคติและการปฏิบัติตนของผู้ปกครองในชุมชนที่มีต่อลูกวัยรุ่นด้วย

2.3 การสร้างความตระหนักในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนแก่คณะนักวิจัยชุมชน

สมาชิกชุมชนคนมีสิทธิที่จะเลือก หรือกำหนดวิถีการดำรงชีวิตไปในทิศทางที่ตนเองต้องการได้ สมาชิกชุมชนมีหน้าที่จะสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่ตนเอง และชุมชนที่ตนอาศัย อยู่ไปในทิศทางที่ชุมชนต้องการ โดยแต่ละคนย่อมรู้ดีว่าชุมชนของตนมีความต้องการอะไร แม้ว่าความรู้ของตนจะน้อยเพียงใด หรือวิธีการจะดูล้ำสมัยในสายตาของบุคคลภายนอกก็ตาม แต่วิธีการนั้น ๆ ก็สร้างความสุขและความพอใจแก่พวกเขาได้ คนทั้งชุมชนมีสิทธิที่จะเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการตามวิธีการนั้นที่เขาพอใจร่วมกัน แต่ทว่าจากประสบการณ์ร่วมวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในพื้นที่ชุมชนจริง ๆ กลับมีผู้คนเพียงไม่กี่คน ที่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนาชุมชนของตนเอง และพยายามกล่าวกับคณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานว่า อย่าเพิ่งไปไหน ช่วยทำงานก่อน ซึ่งในความเป็นจริง การร่วมเดินทางในการพัฒนาระหว่างหน่วยงานกับชุมชนนั้น ไม่สามารถจับมือเกาะเกี่ยวกันได้ตลอดเวลา ณ วันเวลาหนึ่งชุมชนจะต้องเติบโตแข็งแรงและดำเนินกิจกรรมการพัฒนาด้านเด็กและครอบครัวด้วยตนเอง หน่วยงานที่เกี่ยวข้องก็ค่อย ๆ ปล่อยมือที่จับกันไว้ แล้วมาเฝ้ามองดูอยู่ห่าง ๆ อย่างเพื่อนกัน ซึ่งก่อนจะถึงวันนั้น เราจะต้องทำให้ชุมชนแห่งนี้ ที่ซึ่งมีกลุ่มคนกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันอย่างแท้จริงในการดำเนินการวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชนตนเอง มีความตระหนักในการสร้างการมีส่วนร่วมจากสมาชิกชุมชนคนอื่น ๆ ด้วยตัวเขาเอง และลุกขึ้นมาแสวงหาความร่วมมือไม่ร่วมมือจากผู้คนในชุมชน ผู้ซึ่งมีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในการสร้างพื้นที่ปลอดภัยแก่เด็กทั้งสิ้น

จากการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมที่ผ่านมา นับว่าเริ่มเดินมาถูกทางแล้ว เพราะการที่จะส่งเสริมคณะนักวิจัยชุมชนให้แสวงหาความร่วมมือจากชุมชนนั้น เขาจะต้องได้รับโอกาสในการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชน การมีส่วนร่วมนั้นเป็นการสอน หรือให้การศึกษาทางอ้อม (Non-Directive Approach) แก่ชุมชน ให้ได้เรียนรู้วิถีทางในการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง ตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งสิ้นสุด และสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการแก้ไขป้องกันปัญหาชุมชนในโอกาสต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นการฝึกให้รู้จักตระหนักในกระบวนการการสร้างการมีส่วนร่วมด้วย ซึ่งการมีส่วนร่วมเป็นหลักและวิธีการที่สำคัญในการสังคมนาเคราะห์ชุมชน (ทัศนีย์ ลักขณาภิชนชัช, 2549, น. 89)

ข้อเสนอเพิ่มเติม ต่อการสร้างความตระหนักแก่คณะนักวิจัยชุมชนในการส่งเสริมการมีส่วนร่วม คือ เจ้าหน้าที่ในหน่วยจะต้องส่งเสริมให้คณะนักวิจัยเชื้อเชิญผู้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยตนเอง โดยใช้เทคนิค วิธีการ ข้อมูลข่าวสาร และสื่อต่างที่หลากหลายนานขึ้น ๆ เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกชุมชนได้มาเข้าร่วม อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมของชุมชนก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน แต่คงจะรอให้เกิดสถานการณ์ปัญหาร้ายแรงไปมากกว่านี้ไม่ได้ ควรดำเนินการก่อนเพื่อเป็นเกราะป้องกันปัญหา ซึ่งการจะให้ชุมชนเกิดความตระหนักว่าการมีส่วนร่วมมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดนั้น สามารถที่จะกระตุ้นเร่งเร้า เขย่าความตระหนักให้เกิดเร็วขึ้นได้ ด้วยการชี้ให้เห็นถึงผลกระทบจากความไม่ร่วมมือ ไม่ช่วยเหลือกันของคนในชุมชน ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในอนาคต หรือเกิดขึ้นผ่านมาแล้วในอดีต ทั้งนี้สามารถเชื่อมโยงสถานการณ์จากข่าวในหนังสือพิมพ์ หรือสื่อต่าง ๆ ที่สะท้อนภาพผลกระทบของชุมชนที่ละเลยการมีส่วนร่วมในการดูแลเด็ก ๆ ในชุมชนของตนเอง แล้วจึงเชื่อมโยงมาสู่ความคิดที่ว่า ถ้าวันนี้เราไม่เร่งสร้างความร่วมมือของสมาชิกชุมชนในการพัฒนาพื้นที่ให้น่าอยู่ปลอดภัย วันข้างหน้าวันใดวันหนึ่ง ชุมชนของเราก็อาจกลายเป็นเลวร้ายดังสถานการณ์ปัญหาในพื้นที่ชุมชนอื่นที่ประสบมาแล้วก็ได้

ที่สำคัญคณะเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต้องตระหนักเสมอว่า ถ้าจะทำงานเสริมกำลังให้ชุมชน อันเป็นเป้าหมายหลักของงานพัฒนาสังคม จะต้องยึดโยงแนวคิดการสังคมนาเคราะห์ชุมชน (Community Work) มาปรับใช้เสมอ ไม่ว่าจะเป็นหลักปรัชญาข้อที่ว่าด้วยความเท่าเทียมกันของมนุษย์ และหลักคิดอันเป็นมรรควิธีที่สำคัญในงานสังคมนาเคราะห์ชุมชน คือ การพัฒนาต้องเริ่มต้นจากประชาชน (Start where the people are) การกระทำการร่วมกันกับชุมชน (Work with not work for) เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมให้ชุมชนสามารถขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาด้วยตนเองได้ (Help them to help themselves) ซึ่งในที่สุดชุมชนจะต้องช่วยเหลือตนเอง (Self-Help) ในการประสานความร่วมมือทั้งภายในและภายนอกชุมชนให้ได้ ด้วยวิธีการพัฒนาคนโดยใช้ชุมชน

เป็นฐาน (Community Based) คณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานต้องหนุนช่วยชุมชนในการพัฒนา ทั้งทัศนคติ ทักษะและความรู้ ในการเชื่อมประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การแก้ไขปัญหาและพัฒนาเด็กและครอบครัวในชุมชน

2.4 บทบาทหญิงชายในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเพื่อปกป้องคุ้มครองเด็ก

ในชุมชนวัดประหารระบือธรรม คณะนักวิจัยประกอบด้วยผู้หญิงเกือบทั้งหมด หลายคนอาจคิดว่า “การที่ผู้หญิงเข้ามามีส่วนร่วมมากเพราะว่าส่วนใหญ่ว่างงานหรือเป็นแม่บ้าน” หากคิด เช่นนี้แสดงว่ามีมุมมองที่มองข้ามว่างงานบ้านก็เป็นงานอย่างหนึ่งเช่นกัน ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (2535, น. 190) กล่าวว่า

สหายตาของสังคมที่มองดู “งานบ้าน” ซึ่งเป็นงานที่ผู้หญิงเกือบจะทุกระดับไม่ว่าจะเป็น การศึกษาชั้นไหน รายได้เท่าใด หรือกำลังทำงานอะไรอยู่ก็ตาม ต้องใช้เวลา ประมาณวันละ 5 ชั่วโมงคลุกคลีอยู่กับงานดังกล่าวนี้ แต่กลับปรากฏว่า “งานบ้าน” นี้ ถูกถือว่าเป็น “ไม่ใช่งาน” เพราะไม่ได้ก่อให้เกิดรายได้

ประเด็นนี้สะท้อนความท้าทายเรื่อง บทบาททางเพศในงานพัฒนาในสังคมไทย ที่ ยังคงมีความไม่เท่าเทียมกันอยู่ ในชุมชนนี้ปรากฏภาพของการพยายามอย่างเต็มอกเต็มใจในการ ออกสู่นอกบ้านของกลุ่มผู้หญิง (แม่ ๆ อาสาสมัคร) ที่เข้ามา มีบทบาทจัดกิจกรรมแก่เด็กใน ศูนย์บริการครอบครัวในฐานะอาสาสมัคร และพยายามร่วมทำวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เพื่อเสริมสร้างความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชนในฐานะนักวิจัย ความพยายามนี้ สะท้อนความเข้มแข็ง ภายในตนเองของแม่ ๆ ทุกคน ที่ออกมาสู่พื้นที่สาธารณะ เข้าร่วมปฏิบัติการวิจัย ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่คุ้นชิน เอาเสียเลย ทำให้แม่เหล่านี้สามารถหลุดพ้นจากภาพลักษณ์แม่บ้านผู้มีหน้าที่เลี้ยงดูลูก ทำอาหาร เฉพาะในบ้านเท่านั้น ปรากฏภาพผู้หญิงซึ่งเป็นแม่ในสถานะใหม่ คือ การเป็นแกนนำในการจัด กิจกรรมเพื่อพัฒนาเด็กในชุมชน ที่ดูเหมือนว่า พวกเธอมีพลังและความเข้มแข็ง ได้รับความชื่น ชมจากคนอื่น ๆ ในชุมชน ว่ามีความเสียสละต่อส่วนร่วม มีความใส่ใจ ในการเข้ามาช่วยกันดูแล เด็ก ๆ และอ้าแขนต้อนรับเด็กวัยรุ่นในแหล่งมั่วสุมมาร่วมกิจกรรมได้สำเร็จ ปรากฏการณ์นี้ สอดคล้องกับแนวคิดการเสริมสร้างอำนาจในการพัฒนาซึ่งมีกระบวนการของการพัฒนาที่เป็น ความคิดความเชื่อของชาวตะวันตกเสียใหม่ และให้การรับรองความจริงใหม่ ๆ หลายอย่าง เกี่ยวกับผู้หญิง ตามแนวคิดนี้ผู้หญิงในโลกที่สามจะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนามากกว่าเป็นผู้รับ ความช่วยเหลือ (Chowdhry, 1995, pp. 36-39, อ้างถึงใน อมรา พงศาพิชญ์, 2548, น. 39)

แต่การเข้ามามีบทบาทนำการพัฒนาของกลุ่มผู้หญิงเหล่านี้ แสดงให้เห็นนัยยะของการแบกรับภาระของผู้หญิง ในการดูแลเด็ก ๆ ไม่ว่าจะในบ้านและนอกบ้านหรือไม่ และยังคงต้องแบกรับภาระหนักในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเพื่อค้นหาแนวทางพัฒนาสภาพแวดล้อมในชุมชนให้มีความปลอดภัย ซึ่งในทางหลักการแล้ว ควรจะมาจากการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาความไม่ปลอดภัยแก่เด็กในชุมชน (Stakeholder) ไม่ว่าจะ เป็นสมาชิกชุมชนที่เป็นผู้หญิง ผู้ชาย เด็ก เยาวชน ผู้สูงอายุ แกนนำชุมชน ตัวแทนองค์กร หน่วยงาน และสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน ฯลฯ จึงมีความจำเป็นต้องเรียกร้องผู้ชายให้เข้ามามีส่วน ร่วมในการดำเนินโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในชุมชนนี้ด้วย หากถือว่าความ แตกต่างหลากหลาย คือ สิ่งที่สวยงาม องค์ประกอบของคณะนักวิจัยชุมชนที่สวยงามก็ควรมี ความแตกต่างหลากหลาย หากสามารถสร้างความความสมดุลระหว่างบทบาททางเพศ ด้วยการ ชักชวนผู้ชาย (พ่อ) เข้ามาร่วมกิจกรรมวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม อาจส่งผลให้เกิดมิติ ใหม่ ทั้งในแง่ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม และการจัดกิจกรรมสาธารณะในชุมชน ขึ้นก็ได้ เพราะความต่างในความคิด ความเชื่อ มุมมองต่าง ๆ เมื่อมาเรียนรู้ร่วมกันภายใต้ กระบวนการวิจัย แล้วจะช่วยคิดวิเคราะห์ เติมเต็มความเข้าใจในสถานการณ์ปัญหาความไม่ ปลอดภัย ส่งผลให้สามารถสร้างทางออกได้หลากหลายยิ่งขึ้น

3. แง่คิดเชิงจริยธรรมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัย ที่เกิดจากการมีส่วนร่วม ร่วมกันในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ระหว่างนักวิจัยภายนอก กับนักวิจัยชุมชนที่เป็นสมาชิก ชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดการพัฒนาชุมชน หรือการทำงานสังคมสงเคราะห์ชุมชนที่เน้น ประชาชนเป็นศูนย์กลาง มีจรรยาบรรณเป็นตัวกำกับกับการปฏิบัติงานและการทำวิจัย ของนักวิจัย จากภายนอกชุมชน ผู้ซึ่งร่วมดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม อาจเห็นว่าการวิจัย รูปแบบนี้ค่อนข้างมีความยืดหยุ่น และระเบียบวิธีวิจัยไม่เคร่งครัดเท่าใดนัก บางคนจึงเห็นว่าการ ละเลยไม่ใส่ใจในประเด็นจริยธรรมไม่ใช่เรื่องใหญ่อะไร แต่ผู้ศึกษาคิดว่า ระเบียบวิธีวิจัยยิ่ง ยืดหยุ่นมากเท่าไร ก็ต้องใช้จริยธรรมกำกับนักวิจัยอย่างเคร่งครัดมากเท่านั้น เพราะนักวิจัยถือว่าเป็น เครื่องมือหนึ่งในการวิจัย ดังนั้น หากละเลยต่อการมีจริยธรรมในการวิจัย อาจทำให้เกิดผล กระทบต่อผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยหรือนักวิจัยชุมชนได้ อาจเกิดภาวะสูญเสียความมั่นใจ นอกจากนั้น กระบวนการวิจัยอาจนำไปสู่การละเมิดคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ได้โดย

มิได้ตั้งใจหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ดังนั้นในหัวข้อสุดท้ายนี้ ผู้ศึกษาจึงขอฝากแง่คิดเชิงจริยธรรมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมไว้สัก 4 ประเด็น ดังต่อไปนี้

3.1 ความรับผิดชอบในการเตรียมการก่อนวิจัย

ก่อนการลงมือทำการวิจัย ผู้ศึกษาได้ปรึกษาหารือกับแกนนำชุมชนและเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานในการเลือกประเด็นที่จะศึกษา โดยได้คำนึงถึงความชัดเจนในประโยชน์ที่ผู้ศึกษา และผู้มีส่วนร่วมในโครงการวิจัยจะได้รับ และได้เลือกประเด็นในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ที่คิดว่าจะส่งผลประโยชน์ร่วมกันสามฝ่าย คือ การศึกษาวิเคราะห์พลังชุมชนในการปกป้องคุ้มครองเด็กให้อยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม อันเป็นผลมาจากการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือดำเนินงาน และศึกษาบทเรียนเชิงกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมตามโครงการสร้างเสริมความปลอดภัยให้แก่เด็กในพื้นที่ชุมชนวัดพระธาตุน้อย ซึ่งทั้งสองประเด็นก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งตัวผู้ศึกษา คณะนักวิจัยชุมชน และคณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน กล่าวคือ ผู้ศึกษาเองที่ได้เรียนรู้บทเรียนจากการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมในภาคปฏิบัติ และเกิดประโยชน์แก่คณะนักวิจัยชุมชนที่รับการสะท้อนผลจากการดำเนินการวิจัยของตนเอง ทำให้สามารถนำแง่คิดต่าง ๆ ไปปรับใช้ได้ในพื้นที่ชุมชน อีกทั้งคณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานยังจะได้นำบทเรียนและข้อเสนอเชิงกระบวนการไปปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

แม้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมอาจไม่ได้มีผลกระทบต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคณะวิจัยชุมชนมากนัก เพราะเป็นการผนวกเข้ากับกิจกรรมการพัฒนาที่ชุมชนได้มีการดำเนินการกันอยู่แล้ว และแม้ว่าผู้ศึกษาจะเป็นส่วนหนึ่งในโครงการนี้แล้วก็ตาม ก็ต้องมีการขออนุญาตหรือให้คณะนักวิจัยแสดงความยินยอมให้ผู้ศึกษาเข้าสู่พื้นที่ชุมชนเพื่อกระทำการใน 2 บทบาท ทั้งในบทบาทอาสาสมัคร (นักพัฒนา) ที่เข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย และบทบาทในการเป็นนักวิจัยที่จะเข้าไปศึกษาค้นคว้าหาคำตอบแก่หัวข้อหรือโจทย์วิจัยของผู้ศึกษา ซึ่งจะต้องคิดหาแนวทางที่จะป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นอันเนื่องมาจากการให้ความร่วมมือกับผู้ศึกษา ด้วยการขออนุญาตทำการศึกษา ได้กระทำโดยการขอความยินยอมด้วยวาจากับผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน (โปรดดูรายละเอียด ในบทที่ 3 หัวข้อที่ 3.1 การเตรียมการศึกษา หน้า 69)

นอกจากนี้ เช่นเดียวกับกรณีวิจัยโดยทั่วไป ก่อนการศึกษาวิจัยผู้วิจัยมีหน้าที่สำคัญ 2 ประการ คือ (1) การศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง อาทิ แนวคิดการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม บทบาทหญิงชายในการพัฒนา การทำความเข้าใจสภาพ

ชุมชน ฯลฯ ซึ่งความรับผิดชอบในการทบทวนแนวคิดทฤษฎีหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในการวิจัย เพื่อใช้เป็นแว่นใส์ส่องวิเคราะห์และทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และ (2) การศึกษาคุณลักษณะที่สำคัญและบทบาทของการเป็นนักวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมจากเอกสาร ตำรา ประกอบกับพูดคุยสานเสวนากับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รวมถึงน้อมนำความรู้ความเข้าใจมาพัฒนาคุณลักษณะเหล่านั้นในตัวผู้ศึกษา

3.2 การเตือนตนเองเมื่อลงพื้นที่เก็บรวบรวมข้อมูล

ในระหว่างการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์หรือการสังเกตในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม ก็จะต้องมีแนวทางปฏิบัติที่ไม่ขัดหรือกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน ไม่รบกวนชีวิตและการทำงานของคณะนักวิจัยชุมชน หรือรบกวนให้น้อยที่สุด ข้อท้าทายที่หมิ่นเหม่ต่อจริยธรรมพบในขั้นนี้คือ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ระหว่างเจ้าหน้าที่หน่วยงาน ผู้ศึกษาและชุมชน ซึ่งจัดการที่ยากมาก เพราะบางครั้งเป็นความพลั้งเผลอ ประกอบกับชุมชนเองยังมีวัฒนธรรมแห่งการเรียกร้อง รอคอย และเงียบงัน ทำให้ผู้ศึกษาพลั้งเผลอ ชี้นะ ชี้นำ และทำให้ อย่างไม่ได้ตั้งใจด้วยความมุ่งมั่น (ไฟแรง) และอยากทดลองอะไรใหม่ ๆ จึงพยายามตะล่อม (Probing) ให้คณะเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน และชุมชนทำตามที่นักศึกษาคิดเอาไว้ อดทนไม่ได้ที่จะใส่ความคิดชักจูงให้เขาเดินตามหนทางที่คิดว่าถูก คิดว่าใช่ โดยขาดการตั้งคำถาม และบางครั้งอดทนรอไม่ได้ที่จะให้นักวิจัยชุมชนคิดได้เองเพราะเหตุว่าต้องใช้เวลาารอคอยยาวนาน

จากประสบการณ์เชิงปฏิบัติการของผู้ศึกษา พบว่า ความมีสติและความรับผิดชอบต่อในการทบทวนแนวคิดทฤษฎี ประกอบกับการสานเสวนาทางความคิดกับอาจารย์ที่ปรึกษาเป็นประจำ ทำให้จิตสำนึกในเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ถูกปลุกขึ้นมา เกิดความตระหนักในการจัดการความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้ศึกษา นักวิจัยชุมชน และเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน สามารถยับยั้งความพลั้งเผลอ และพยายามปรับปรุงการดำเนินงานในทุกขณะ ด้วยท่าทางและท่าทีการแสดงออกที่ “รอได้ เข้าใจ ให้เขาทำเอง” หลีกเลี่ยงการใช้ภาษาและการกระทำหรือการวางตัวที่จะก่อให้เกิดความตึงเครียดหรือความกังวลแก่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัย ตีติงตนเองเสมอเมื่อพลั้งเผลอจัดการให้ชุมชน และคำนึงถึงระดับความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างนักวิจัยและผู้มีส่วนร่วม รวมถึงต้องเคารพในความรู้และความคิดเห็นของชุมชน ซึ่งแสดงออกมาในการบันทึกและการถอดเทปคำสัมภาษณ์ ด้วยการแยกข้อมูลซึ่งเป็นของผู้ให้ข้อมูลกับความรู้สึก ความคิดเห็นของผู้ศึกษา ซึ่งผู้ศึกษากันขอบเขตไว้ด้วยการขีดเส้นใต้ หรือ ใส่วงเล็บไว้ และมีการใช้สีหมึกพิมพ์ที่แตกต่างกันร่วมด้วย

นอกจากนี้ บทเรียนที่ได้รับ เกิดเป็นความพยายามร่วมกันในการสลายความสำคัญเชิงอำนาจที่ผู้ศึกษาและเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานปฏิบัติต่อชุมชน เช่น การเตือนตนเองในเรื่องความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ การพยายามตระหนักรู้ประกอบกับปฏิบัติในทุกขณะทั้งในเรื่องของคำพูด และด้วยท่าทางและท่าทีการแสดงออก อันจะแสดงถึงความเท่าเทียมกันในชุมชน การที่ต้องมีการวางแผนเชิงกระบวนการร่วมกันเสมอ กล่าวได้ว่าต้องใช้ “ภาษาเชิงกระบวนการ” ตลอดเวลา เพื่อแทรกแซงหรือจัดการกับสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจในคณะนักวิจัยชุมชนและกลุ่มเจ้าหน้าที่ในหน่วยงาน และที่สำคัญต้องใช้ภาษาเดียวกับชาวบ้าน ต้องยอมรับ พยายามทำความเข้าใจในความคิด ความเชื่อ และการกระทำของเขาด้วย

3.3 ความตระหนักในวิเคราะห์ข้อมูล สรุปข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้ศึกษาจะทำการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content Analysis) ด้วยความคำนึงถึงความถูกต้องตามข้อเท็จจริงของข้อมูล โดยเริ่มจากการจัดระเบียบข้อมูลอย่างชัดเจน รอบคอบ การจัดเก็บข้อมูลลงคอมพิวเตอร์ โดยแยกจัดเก็บในไฟล์เดอร์เป็นเรื่อง ๆ ไป และการถอดเทปแบบคำต่อคำ รวมถึงการพิจารณาใช้ข้อมูลจากการถอดเทปบทสัมภาษณ์ อาทิ คำพูดหรือประโยคเด็ด ๆ ที่ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยพูดออกมา กระทำขึ้นเพื่อเพิ่มความหนักแน่นในบทวิเคราะห์ และตระหนักความลึกซึ้งในการหาข้อสรุป ดีความ และการตรวจสอบผลการถูกต้องของผลการวิจัย

ประเด็นเชิงจริยธรรมที่ต้องตระหนักในวิเคราะห์ข้อมูล สรุปข้อมูล คือ ความถูกต้องของข้อมูลข้อเท็จจริง วิเคราะห์ ดีความ และตรวจสอบข้อมูลอย่างละเอียดถี่ถ้วน ซึ่งผู้ศึกษาได้ยืนยันด้วยการอยู่ในพื้นที่ชุมชนในช่วงระยะเวลาที่ยาวนาน นานจนสามารถตรวจสอบความเข้าใจในประเด็นสำคัญให้ถูกต้อง และมีการเก็บข้อมูลแบบหลายวิธีการ (Methodological Triangulation) รวมถึง มีการคิดวิเคราะห์ พิสูจน์อย่างละเอียดถี่ถ้วน ผู้ศึกษาพยายามเตือนตนเองว่า ต้องวิเคราะห์บนพื้นฐานจุดยืนทางทฤษฎี (Theoretical Underpinning) พยายามวิเคราะห์อย่างตรงกับความเป็นจริงมากที่สุด

และเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยมาตรวจสอบและยืนยันข้อเท็จจริง โดยการย้อนถามกลับไปอีกครั้งว่า ที่ผู้ศึกษาคิดวิเคราะห์ดีความเช่นนี้ ตรงกับสิ่งที่มีส่วนร่วมในการวิจัย ต้องการจะบอกหรือไม่ และเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนร่วมได้อ่านรายงานการวิจัย สามารถตรวจสอบและเสนอแนะได้อย่างอิสระ พร้อมทั้งแสดงความยินยอมเป็นลายลักษณ์อักษรในการเผยแพร่

ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยด้วย (โปรดดู ภาคผนวก ฉ หนังสือยินยอมให้ข้อมูลเพื่อการศึกษาและเผยแพร่ผลการศึกษา หน้า 247)

3.4 จุดยืนทางจริยธรรมในการรายงานผลการศึกษา

ควรพิจารณาว่ารายงานนำเสนอผลการวิจัย ควรนำเสนอข้อมูลที่เป็นส่วนตัวหรือไม่อย่างไร ซึ่งการตัดสินใจเรื่องนี้ควรยึดมั่นในอุดมการณ์และจุดยืนการพิทักษ์ผลประโยชน์ของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเป็นสำคัญ ในการนี้ผู้ศึกษาได้เปิดเผย ชื่อจริงของชุมชน และชื่อเล่นของคณะนักวิจัยในการนำเสนอข้อค้นพบในการวิจัย เนื่องจากชุมชนมีความยินยอมพร้อมใจ และรู้สึกยินดีที่จะให้เปิดเผยชื่อเล่นของคณะนักวิจัย และเปิดเผยชื่อจริงของชุมชน เพราะเป็นความภาคภูมิใจอย่างหนึ่งที่ได้นำเสนอผลงานเกิดขึ้นจากความร่วมมือแรงร่วมใจของคนในชุมชนในการดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมเพื่อสร้างเสริมความปลอดภัยแก่เด็กในชุมชน

ผู้ศึกษาได้พิจารณาแล้ว พบว่า การเผยแพร่ข้อมูลส่วนตัวบางส่วนไม่ว่าจะเป็นชื่อชุมชนและชื่อเล่นของคณะนักวิจัยจะเกิดประโยชน์มากกว่าเป็นโทษ เนื่องจากการเปิดเผยชื่อเล่นจะช่วยให้คณะนักวิจัยชุมชนได้ทบทวนและย้อนมองเห็นตนเองในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม รวมถึงการสร้างภูมิปัญญาเพื่อความ เป็น “เจ้าของ” ชี้นงาน การนำเสนอผลการศึกษาในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ จึงเสมือนเป็นผลงานชิ้นหนึ่งที่ชุมชนอยากนำออกมาสู่สายตาสาธารณชน เพื่อเป็นตัวอย่างและเป็นบทเรียนให้ชุมชนอื่น ๆ นอกจากนั้นการตกลงใจเปิดเผยชื่อชุมชนจะช่วยให้ชุมชนเป็นที่รู้จัก ในฐานะชุมชนที่มีความพยายามแสวงหาแนวทางป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ แก่เด็กในชุมชนด้วยตนเอง แม้ว่าจะต้องเผชิญปัญหาและอุปสรรคนานัปการ ในความเป็นจริงคงมีชุมชนเมืองจำนวนไม่มากนักที่มีความมุ่งมั่นและทำเช่นนี้ได้ สุดท้ายที่เป็นความปรารถนาของชุมชนอีกประการหนึ่งคือ การเผยแพร่งานวิจัยเพื่อสะท้อนให้สาธารณชนและหน่วยงานต่าง ๆ ได้รับรู้ รับทราบ ถึงการขับเคลื่อนการดำเนินงานเพื่อปกป้องคุ้มครองเด็กในชุมชนแห่งนี้ คงจะดีไม่น้อยหากหน่วยงานที่มีภารกิจรับผิดชอบพื้นที่ชุมชนโดยตรงยื่นมือเข้ามีส่วนร่วมในการสนับสนุนโครงการลักษณะนี้ให้เกิดขึ้นในชุมชนเมือง